

ԳՈՒ ՍԱՆ ԱՇՈՏԻ ՏԱՂԵՐԻ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹԻ ՔՆՆՈՒ ԹՅՈՒՆ

Բանասիր. գիտ. թեկնածու Ս. Ս. ՄԱՆՈՒԶԱՐՅԱՆ

Գուսան Աշոտի ստեղծել է ինչպես գրական և ժողովրդախոսակցական տարրերի համադրմամբ, այնպես նաև ամբողջովին կամ մասամբ մայրենի խոսվածքով գրված տաղերի¹: Սույն հոդվածում քննել ենք այդ տաղերի բարբառային լեզվանյութը, որն ընդգրկում է Սյունիք-Արցախի բարբառային միավորների հարուստ բառազանձը:

Խոհն ու մտորումը, զգացմունքն ու ապրումը, բնականաբար, ավելի դյուրին է արտահայտել բարբառային բառերով, որոնք, ինչպես նշում է Ս. Մելքոնյանը, կա՛մ ձևով գրականից բոլորովին տարբեր են, կա՛մ գրականից տարբերվում են միայն մասնակի հնչյունական կազմով²: Գուսան Աշոտի գրական և բարբառային տարրերի զուգորդմամբ տաղերում, բարբառային իրողությունները սակավ են և ոճականորեն բարբառայնություն են ստեղծում: Հիշյալ գործերում առկա բարբառային բառամիավորները տարբեր ծագումն իմաստային դրսևորումներ են, որոնք հատկանշվում են նաև իրենց գործառական յուրահատկություններով: Ըստ այդմ՝ դիտարկել ենք այն բարբառային իրողությունները, որոնք վկայված էին և՛ գրաբարում, և՛ հնդեվրոպական նախալեզվում, որոնց մի մասը պահպանվել է նաև Սյունիք-Արցախի բարբառային գոտում: Ուշագրավ են նաև արևելյան լեզուներից անցած փոխառությունները, որոնք, կենսունակություն ունենալով Ղարաբաղի և Գորիսի խոսվածքներում:

Բարբառային որոշ բառեր սերում են հնդեվրոպական նախալեզվից. այսպես՝ *անում(ըն) // անըմ*(Ար., Ղրբ.) տարբերակում պահպանվել է հնդեվրոպական նախալեզվի **(a)nomn//*nōmn*³ արմատը,

¹ Դրանցից են «Չոլ չոլերը ծաղկալ են» (ԳՍ, էջ 134), «Իմ յարը մի դյան ա» (ՄԿ, էջ 114), «Ակներ յայլան Դադալունց» (ԼԿ, էջ 35), «Հռանանք վրեչ մըր ծորան» (ԼԿ, էջ 49), «Մհաջառի քեղուտում» (ԼԿ, էջ 88), «Մանամբաջի» (ԼԿ, էջ 90), «Տախծյուտի ջեյրան» (ԼԿ, էջ 105), «Կեծակն էլ ա երք պյուրում» (ԼԿ, էջ 113), «Մարյամ աքեր» (ԼԿ, էջ 98), «Նանի, նանի» (ԼԿ, էջ 172), «Ախր ցորտն ինձ հինչ կանի» (Մ, էջ 201), «Թոխպը-թխպին թև տված» (Մ, էջ 231), «Պեկակին»:

² Ս. Մելքոնյան, Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Ե., 1984, էջ 109-110:

³ Տե՛ս Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 1, Ե., 1971, էջ 209, Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Ե., 2010, էջ 61:

ժամանակից սկսած մինչև այժմ»¹³ «օրան տէս», տ^{1/2}ս՝ «տեսնել-ի հրամայական»։ Գործիսի խոսվածքներում, *պէս* կապը ևս համապատասխանում է տէ/4/2ս հնչատարբերակները, ինչը վկայված է նաև Մարգարյանի կողմից՝ «Իշի հօքվի տէս..., Աշկի լծսի տէս ա յէշծմ քէզ»¹⁴։ Կարծում ենք, որ գուսանական հետևյալ բանատողում առկա է հենց կապային գործածությունը՝ «Սաս-սասի տանք, սրտեր պանանք կյուրունքվա տըես [տ^{1/2}ս]» (Հ, էջ 69) «գարնան պես»։ Ի դեպ՝ *պէս*-ի տ^{1/2}սձևը հազվադեպ է կիրառվում։

Միջին հայերենից է ավանդվել *էս չանք* դերանունը՝ «այսչափ, այսքան»՝ «*էս չանք* վարար թոռ կինի...այսչափք ձևը, որում «...*փ*-ն կա՛մ ընկել է (հմմտ. *տապք>տաք*), կա՛մ փոխարինվել ռնգային (մ, ն) ձայնորդով»¹⁵։ Ավելի հավանական է *փ*-ի անկումից հետո *ն*-ի հավելումը, օրինակ՝ Ղարաբաղի բարբառի *էսչա(ն)ք//էսչու(ն)ք*¹⁶ և միջին հայերենի *հանչափ//հանչաք//հանչանք* (<յայն չափ(ք)) «այնչափ, այնքան»¹⁷ տարբերակները։

Սյունիք-Արցախի խոսվածքներին բնորոշ բայաձևերի մի մասն ունի իմաստային յուրօրինակ կիրառություն, օր.՝ *սիլ՞րէլ* «թոշնել, թարշամել, թառամել»¹⁸՝ «...ախր սերտս *սիլարեզ*» (Ծ, էջ 201), *տազանէլ* «1. լռել, 2. սպասել, համբերել (բանատողում՝ «նեղանալ»)» (նաև՝ Ար., Ղրբ.)¹⁹՝ «Էտ խեյ ես թեհնց *տազըրար*» (Ծ, էջ 201), *ճոժկ//ճոշկ անէլ* «*բամբասել* (Թբ., Մշ, Բղշ, Սբ.²⁰)»։ «...*ճոշք* բառն ունի նաև Գորիսի բարբառը՝ *ճոշկ* և *ճոժկ* ձևերով, որոնք ևս *բամբասանք* են նշանակում»²¹՝ «Այ իմ նախշուն, *ճոժկ չանես* քու յարան» (ԼԿ, էջ 50)։ Այսպես նաև՝ *խտտէլ* (Ղրբ. Թբ. Մղր. Շիր. Խրբ.) «*գրկել*», *պըռնգընէլ* «տխրել, խեղճանալ», *մըռըզիլ* «1. *մթագնել*, 2. *խոժոռվել*, *նեղանալ*», *լուրսէլ* «*հյուսել*», *յէշիլ* «1. *նայել*, 2. *հետևել*» և այլն։

Գուսանի «Ծովաստղիկս» ժողովածուում այդ բայը հանդիպում ենք հետևյալ կառույցում՝ «Մեր եմ օգում քզանա, բա խե դարդ էս տյու պյուրում, Տեսնում չես վեր կուղվարած դիբա քեզ եմ *պյուն*-

¹³ Տե՛ս Ա. Յու. Մարգարյան, նշվ. աշխ., էջ 716։

¹⁴ Տե՛ս Ա. Մարգարյան, նշվ. աշխ., 1975, էջ 230։

¹⁵ Ա. Մարգարյան, նշվ. աշխ., 1975, էջ 163։

¹⁶ Ա. Յու. Մարգարյան, նշվ. աշխ., էջ 149։

¹⁷ Ռ. Մ. Ղազարյան, Հ. Մ. Ավետիսյան, Միջին հայերենի բառարան, Ե., 2009, էջ 407։

¹⁸ Տե՛ս Ա. Մարգարյան, նշվ. աշխ., 1975, էջ 470։

¹⁹ Տե՛ս Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. 6, Ե., 2010, էջ 111։

²⁰ Տե՛ս Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. 3, Ե., 2004, էջ 410։

²¹ Ա. Մարգարյան, Ստուգաբանություններ, Ե., 2015, էջ 80։

այրուհուն [պօնպօնօն] (բնագրում *մ-ն ն է*, որը վրիպակ է)» (Օ, էջ 201). կարծում ենք, այս դեպքում ունի «դես ու դեն ընկնելով, կամաց-կամաց մոտենալու» իմաստը: Նշված օրինակում գործածված է բարբառային ևս մեկ բայ՝ *կըղվարել* «ցրտից կուչ գալ, կծկվել»²² *կուղվարել* ձևով, որ հանդիպում ենք նաև մեկ այլ բնագրում՝ «Հիշքան էլ վրեր չալղուն ինի, Նարգիզս, Սիմիս յիրա մանդրերս *կուղվարիլ չի*» (ԼԿ, էջ 49), որը, սակայն, «Հավերժություն»-ում համարվել է վրիպակ և «շտկվելով» փոխարինվել է «տուղվարիլ» (Հ, էջ 69) «տեղավորվել» բայաձևով, ինչն էլ, անկասկած, սխալ է: Գուսանը այս բայը կիրառել է՝ բարբառային *ը-ն* փոխարինելով *ու-ով* բարեհնչյունության նպատակով: Նշենք նաև, որ *կըղվարել* բայը ծագում է գրաբարյան *կաղաւել/կաղաւեմ* բայից, որը նշանակում է «հիբրթողով զկատաղութին, կաղանալ, թուլանալ, դալարիլ, թմրիլ»²³, ընդ որում՝ Գորիսի խոսվածքներում *կըղվարել/կուղվարել* բայը համապատասխանում է «թուլանալ, ուժասպառ լինել»-ուն: Իմաստային առանձնահատուկ գործածություն ունի *ախղ տալ* հարադրությունը՝ «Քամուն, թխպին, թոռ-թացին, չալղունին էլ *ախղ տվիր*» (ԼԿ, էջ 113). այս կազմությունը Ղարաբաղի և Գորիսի խոսվածքներում տարածված չէ: *Աղիւ-ի* դիմաց Հ. Աճառյանի և Ստ.Մալխասյանցի բառարաններում գտնում ենք «*մետաղե շղթա, փականք*»²⁴, այս իմաստով վկայված է Գ. Ջահուկյանի բառարանում՝ արաբ. «yalaq, hqun. aylaq «փականք, կողպերք»»²⁵, Աճառյանը բարբառների համար նշում է նաև *ախլը* «գոց, կողպուած», *ախլանք* «դուռը կողպելու համար վրան անցուած շղթան»²⁶: Կարծում ենք՝ հիշյալ բանատողում բարբառային տարբերակը, ձևավորվելով նախ *լ>ղ* անցամբ, ապա՝ *ղ-խ* դրափոխությամբ, *տալ* բայի հարադրությամբ ունի *շղթայել, կողպել, փակել* իմաստը:

Գուսանի տաղերում կան քերականական այնպիսի կառույցներ, որոնք բնույթով և կազմությամբ բարբառային են, ինչպես՝ *ըռռնին թախկալ ա՝ «Էլ ծուն չիկյա, Մեծ ըռռնին թախկալ ա»* (ԳՄ, էջ 134), որում *ըռռնի* «քամուց կուտակված ձյան դեզ»²⁷ բառը Ալ.

²² Ա. Յու. Սարգսյան, նշվ. աշխ., էջ 355; Ա. Սարգսյան, նշվ. աշխ., 1975, էջ 414; Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. 3, էջ 10:

²³ Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 2, էջ 1037:

²⁴ Մ. Մալխասեանց, Հայերէն բացատրական բառարան, հ. 1, էջ 45:

²⁵ Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., 2010, էջ 38:

²⁶ Հ. Աճառյան, Հայերէն արմատական բառարան, հ. 1, էջ 131-132:

²⁷ Ա. Սարգսյան, նշվ. աշխ., 1975, էջ 242, 386:

Մարգարյանը դասել է զուտ բարբառային բառաշերտում: Ենթադրում ենք, որ այն, հավանական է, սերում է հնդեվրոպական **er-* «շարժել, բարձրացնել»²⁸ արմատից, որից ծագել են նաև **or-n-*ը՝ գրաբարում՝ *ուռն* «մուրձ, կոան», Գորիսում՝ *օռնը*, **or-s-*ը՝ գրբ.՝ *ուռ* «1. ընձյուղ, 2. ուռած տեղ, պալար, 3. բարձ», որից նաև գրաբարում՝ *ուռոյց*, *ուռնուլ*, *ուռչիլ*, Գորիսում՝ *օռուսկ*, *օռէլ*, *օշէլ*: Կարծում ենք, որ նշված իմաստային անցումներով է պայմանավորված բարբառային բառի ձևավորումը, ինչին նպաստել է նաև վերջնահանգ *ն*-ի հավելումը: ՀԼԲԲ-ում *թախկէլ* (<թաղկիմ «թաղիքի պէս խիստ ըլալ, կծկիլ, թանձրանալ»²⁹) բառի դիմաց նշվում է. Մկս.«1. քշել, խոկել, հեռացնել, 2. հրել»³⁰, որը, մեր կարծիքով, տվյալ կառույցում արտահայտում է «1. կծկվել, 2. հեռանալ» իմաստները, որոնք աղերսվում, առնչվում են Ղարաբաղի և Գորիսի խոսվածքներում առկա *թըխկը հանէլ* բառին:

Ցանկացած բարբառի բառապաշարում որոշակի տեղ են զբաղեցնում օտար լեզուներից, մասնավորապես արևելյան, փոխառյալ բառերը, օր.՝ *վախտ* («արաբ.vakt»³¹)՝ «*Վախտը* վրեր կյա, հի՛նչ կտանես ըշխարքան» (ԼԿ, էջ 50), «Այ նախշուն հարս, խոխա *վխտանց* եմ ճանաչում...» (ԼԿ, էջ 90). բնագրերում հանդիպում ենք նաև *ն*-ի հավելմամբ, ինչը բնորոշ չէ Գորիս-Ղարաբաղ բարբառային զոտու խոսվածքներին, ուստի, կարծում ենք, հնչյունի հավելումը բացատրելի հանգիստության պահանջով՝ «Մեր ծորերնա մեր բախտը, Միշտ երթիլ տամ Ըշոտիս, Ըռավետվա լավ *նվախտը*» (Ծ, էջ 231), «Յայլա սարի *նվախտը* օրիշ պյան ա, այ ախպեր, Նրա տեղն հու կտա մըն արև, մըն հեր ու մեր» (Հ, էջ 20), *պիրիշակ*//*պըրիշակ* (պրս. *perišak*, *perisan*³²) «ավերակ»՝ «Հոքու տոնը *պիրիշակա*» (ԼԿ, էջ 98), *դ՞թ* (արաբ. *ā det*³³) «վաղեմի սովորություն»՝ «Խոսքն *աղաթը* նախշուն ա» (Ծ, էջ 231), *խուրդա* (պրս. *xurde*, թրք. *hurda*³⁴) «1. փոքր, մանր-մունր, 2. մանրուք»՝ «Մըն պենդ խտի փշաշեն, հենեմ *խուրդուն* կետն ինգած» (Ծ, էջ 201), *ախըր* (արաբ. *āxira*³⁵) «վերջապես»՝ «*Ախըր*

²⁸ Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., 2010, էջ 751:

²⁹ Առձեռն բառարան հայկազեան լեզուի, էջ 318:

³⁰ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ.2, էջ 66:

³¹ Մ. Յու. Մարգարյան, նշվ. աշխ., էջ 682:

³² Տե՛ս Մ. Մարգարյան, նշվ. աշխ., 1975, էջ 464; Մ. Յու. Մարգարյան, նշվ. աշխ., էջ 31:

³³ Մ. Մալխասեանց, Հայերեն բացատրական բառարան, հ. 1, էջ 5:

³⁴ Մ. Յու. Մարգարյան, նշվ. աշխ., էջ 287:

³⁵ Մ. Միքայելյան, Վասպուրականի տարածքի խոսվածքների՝ արաբերեն փոխառյալ բառերի ձևաիմաստային քննություն // Գիտական հոդվածների ժողովածու, Ե., 2016, էջ 236:

սերտս թոթոռումա թն առնում» (ԼԿ, էջ 172), *աշըղ* (արաբ. *āšiq* «սիրոդ, սիրահար»)՝³⁶ «արևելյան բանաստեղծ-երգիչ»՝ «*Աշըղ* ածի ուրախամըն թարաքյամա» (ԳՄ, էջ 134): Ղարաբաղի բարբառում հանդիպում ենք փոխառյալ *ղաշար*(թրք. *qəñşər*)³⁷ «բաց, երևացող, տեսանելի տեղ», Գորիսում՝ *ղա(ն)շար* տարբերակներով, որոնցից Գուսանը կիրառել է ներգոյականի հոլովաձևով՝ *ղընշարումը*՝ «Եկ նստենք Ղուրդա թիփի *ղընշարումը*» (ԳՄ, էջ 134) և այլն: Փոխառյալ բաղադրիչներից և հայերեն *-ում* վերջավորությունից է կազմված *գյուլ-բահար* («գարնանային վարդ»): Կարծում ենք՝ այստեղ նշանակում է «վարդաստան»)+*ում* բառաձևը՝ «Մըն կխտարաա կյուրունքվա *գյուլբահարումը*» (ԳՄ, էջ 134): Խնդրո առարկա տաղերում կան որոշ փոխառյալ բառեր, որոնք ենթարկվել են տվյալ լեզվական միավորի հնչյունական և հնչյունափոխական օրենքներին են, որոնք բառաձևան ժամանակ վերջընթեր շեշտի գործառնությամբ շեշտանախորդ ձայնավորի փոփոխություն են կրում, ինչպես՝ *արան* (պրսկ. *aran*)³⁸ «հարթավայր, տաք տեղ» բառում *ա*-ն վերածվել է *ը*-ի՝ «Սերը սեր ա՝ սարումը, թե *ըրա՛նումը*» (ԳՄ, էջ 134): Հայտնի է, որ հայերենում հիմնականում *ռ*-ով և *ր*-ով սկսվող բառեր չեն եղել. դրանք սովորաբար ունեցել են նախահար ձայնավոր: Իբրև այդպիսիք՝ Գուսանի տաղերում հանդիպում են փոխառյալ (*ը*)*ռ՝մծգ* (թրք. *remiz*) «դեմքի արտահայտություն»³⁹ և *ըռըշնէլ* «շիկնել, շառագունել» բառերը՝ «Հու յեշում ա, *ռամուզը* փոխվում ա», «Շատ եմ սիրում *ըռընում* ա, պեծին տամ» (ՄԿ, էջ 114): Վերջինիս արմատը իրանական փոխառություն համարվող *ռռշն* (պիլ. *rōšn*)⁴⁰ «լուսավոր» բառն է, որը, Հրաչ Մարտիրոսյանի բանավոր հաղորդմամբ, հայերենում արտացոլվել է նաև *Առուշան* անձանվան մեջ: Նկատելի է, որ *ըռըշնէլ* բայում *ռ*-ն, բարբառային շեշտի տակ վերածվել է *ը*-ի: Ի լրումն սրան՝ նշենք, որ այս բայը Սյունիք-Արցախ բարբառային գոտում կիրարկվում է նաև հավելյալ *հ*-ով՝ *հըռըշնէլ*:

Հայտնի է, որ «... չափածո խոսքում բարբառային բառերի ու ձևերի գործածությունը կարող է պայմանավորվել այնպիսի հան-

³⁶Նույն տեղում:

³⁷Մ. Յու. Մարգարյան, նշվ. աշխ., էջ 451:

³⁸Տե՛ս Մ. Յու. Մարգարյան, նշվ. աշխ., էջ 73:

³⁹Տե՛ս նույն տեղում, էջ 166

⁴⁰Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 4, էջ 146, Գ. Զահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 658:

գամանքներով, ինչպիսիք են հանգավորումը, բարեհնչունությունը և տաղաչափական բնույթի այլ խնդիրներ»⁴¹:

Տաղերգուն հանգիտության պահանջով բարբառային բառին բարեհնչություն է հաղորդել, օր.՝ *ցալքուն*-ի փոխարեն գործածել է *ցոլքուն*՝ «Էն ճիրերի *ցոլքունը* իմ հավասս պյուրումա» (ԼԿ, էջ 89): Տաղերում առկա է բարբառային *լծսը/Յնգ*՝ բառի տարբեր կիրառություններ. մի դեպքում հեղինակը հարազատ է մնացել մայրենի խոսվածքին՝ «Թխպի տական *լուսինգյան* էն մեր սերավ տյուս կիկար» (ԼԿ, էջ 88), իսկ երբեմն էլ համադրել է բարբառային և գրական տարբերը՝ գրականացնելու միտմամբ, այսպես՝ «*Տյու լուսունգից* շող առար, Թյա էն նախշուն ըրևան» (ԼԿ, էջ 105):

Սյունիք-Արցախ տարածաշրջանի խոսվածքներում գործառվող ու կենսունակ բառակազմական տարբեր կադապարներով ձևավորված իրողությունները ևս արտացոլված են քննվող տաղերի լեզվանյութում: Բառաձանցման բարբառային հետաքրքրական օրինակներն են *տ՝խծ* «դաղձ» արմատից և *-ծտ* վերջածանցից կազմված *տ՝խծծտ* «դաղձով առատ վայր» բառաձևը՝ «Մեր *տախծյուտի* մեծ գյունում, քերծից քերծ թռչող ջեյրան» (ԼԿ, էջ 105), կամ՝ *քեղ + ուտ* կառույցը՝ «Էն բոյ քաշող *քեղուտում*, Ախպյուրներ են քլթթլթում» (ԼԿ, էջ 88): Սակավ չեն նաև բառաբարդմամբ առաջացած բարբառային բառաձևերը, որոնցից դիտարկել ենք հետևյալները, որոնցից է Գուսանի կիրառած *դունուղա՛տոն* «հյուրընկալ» բառաձևը՝ «*Ղունուղատոն* օջախ ա» (Ծ, էջ 231): Նշենք, որ, ձայնավորների շրթնային ներդաշնակության օրենքի համաձայն, նախ՝ *դոնաղ* տաճկ. *konuk*⁴²) բառումբառաբարդման ժամանակ *ա*-ն դարձել է *օ*, ապա՝ շեշտանախորդ ձայնավորները ենթարկվել են լրիվ առնմանության՝ վերածվելով *ու*-ի: Կարծում ենք, որ հեղինակային նորակազմություն է *ծծթ՞շաղ* բարդությունը՝ «Ամռան օր էր, թխպոտեց, մըն *քյութաշաղ* [*ծծթ՞շաղ*] մի⁴³կալավ [*նիլ՞լ՞վ*]» (ԼԿ, էջ 88): Այն, բաղադրված լինելով *ծծթ*(թուրք. *küt* «բութ» 1. Կոշտ, կոպիտ, հաստաբեստ, 2. Շատ վատ (հացի մասին)⁴⁴) և *շաղ* «բարակ անձրև»⁴⁵ բառերից, արտահայտում է «շատ վատ մանրահատիկ անձրև»

⁴¹ *Ս. Մելքոնյան*, նշվ. աշխ., էջ 128:

⁴² *Ս. Մալխասեանց*, նշվ. աշխ., հ.3, 1944, էջ 187:

⁴³ Բնագրային վրիպակ է. *մ*-ի փոխարեն պետք էլինին:

⁴⁴ *Ս. Մարգարյան*, նշվ. աշխ., էջ 542:

⁴⁵ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ.4, էջ 192:

իմաստը: Գուսան Աշոտի տաղերի բարբառային լեզվանյութի տար-
 րերից են բաղիյուսական բարդությունները՝ *հէր ու մէր*՝ «Նրա տեղը
 հու կտա՝ մըն արև, մըն *հէրու մէր*» (ԼԿ, էջ 35), կամ՝ *կէր ու մէր*
 բաղիյուսականի հնչյունափոխ *կըռըմէր* տարբերակը՝ «Աստծո կա-
 րոտ չմնամ, Կեծաններին *կըռըմէր*» (Հ, էջ 20): Ղարաբաղի և Գորիսի
 խոսվածքներում գործուն են բաղիյուսական՝ *թօռ ու թաց* և դրա՝
 հնչյունափոխ *թուռլթաց* ձևերը, սակայն հետազոտության առարկա
 բանատողում՝ «Քամուն, թխպին, *թոռ-թացին*, չալղունին էլ ախղ
 տվիր» (ԼԿ, էջ 113) կիրառված է հարադրությամբ՝ *թոռ-թաց* «անձ-
 րևային», որն իմաստային խտացում և սաստկություն ունի: Բառա-
 կազմական տարբեր իրողություններից խնդրո առարկա լեզվա-
 նյութում զգալի կշիռ ունեն կրկնավոր համադրական և հարադրա-
 կան բարդությունները: Բարբառային բնույթ ունեն արմատական
 կրկնությամբ համադրական բարդություններ, որոնք ենթարկվել են
 տվյալ բարբառի հնչյունական-հնչյունափոխական օրենքներին՝
 «*Լղղղում* ա շորերս, էս հի՞նչ թոռ ա, տյուռնը պյաց» (Ծ, էջ 201),
 «Սասիտ մատաղ կանչի կյամ, քուլա *ծոցդ պլպլան*» (Ծ, էջ 201),
 «Ասեմ մըն տյու, մըն ծովակ, *Պլպլացող* գոհար ա» (ԼԿ, էջ 105),
 «*Փոփռացող* շորեր կեցած նարնջի» (ԼԿ, էջ 172), «*Տուրտուղում* եմ,
սրսրթում, աշկս տիռնիտ պռավեց» (Ծ, էջ 201), «Էդ հի՞նչ դարդ ա,
 հուշս քինաց, կլխիս միչան *խթխոթեց*» (Պելակին), «Ա՛յ պելակին,
 մըն ճար ըրա, ջանս էրեց *փոթոթեց*» (Պելակին), «Սերտս ծակեց,
 պոռշս ճաքեց, *խշփշորեց* ջիգյարս» (Պելակին) և այլն, ընդ որում՝
 վերջիններս նպաստում են իմաստի սաստկացմանը: Հայտնի է, որ
 ընդհանրապես հնչյունական և արմատական կրկնությունները մե-
 ղեդայնություն են հաղորդում խոսքին: Նույն և նկատելի է բար-
 բառային բնույթի հարադրություններում, օր.՝ «Յլանք իմ տամ մաշ-
 վում, ա՛խ, *խանչ-խանչ* եմ կյամ(արմատը կիրառվել է գրաբարում
խանչեմ՝ «կանչել, բղավել» բայում. Սյունիք-Արցախի խոսվածք-
 ներում՝ *խանչ-խանչ*՝ // *խընչխանչել* «1.հեծկլտալ, 2.տանջ(վ)ել»»,
 մաշվում ա՛խ» (Ծ, էջ 201), «Էլ քոն չոնեմ, դադար չոնեմ, *տըպկ-*
տապակ եմ միշտ կամ» (Պելակին), «Կմաշվի ու կհալվի *ծյուծյուն-*
ծյուծյուն կտյառնա» (ԼԿ, էջ 105) «*ջնջխվեղ*», «Էն մեծ կետն էլ
 կտաղեց, *օրկուն-օրկուն* էր անում» (ԼԿ, էջ 113) «*հեղեղուն, տեղա-*
տարափ», նաև փոխառյալ արմատից բաղադրված՝ «Սասըս լսեց,
յավաշ-յավաշ տես կյամ ա» (ԳՄ, էջ 135) «*կամաց-կամաց*», «Հու վեր

յարից հեռանա՝ *դիլիմ-դիլիմ* կոչառնա» (ԼԿ, էջ 105) (թրք.dilim)⁴⁶ «մաս-մաս, շերտ-շերտ»: Վերջինս բնագրում նշված է *դիդիմ-դիդիմ*, որը, թվում է, վրիպակ է, սակայն, կարծում ենք, որ հանգիստության պահանջով Գուսան Աշոտը կիրառության մեջ է դրել Գորիսի խոսվածքներում տարեց բարբառախոսների մոտ հանդիպող, ոչ տարածված *դիդիմ* տարբերակը, որը ձևավորվել է *դ*-ի առնմանությամբ՝ փոխազդեցական հնչյունափոխությամբ *լ*-ն դարձել է *դ*: Նմանատիպ կառույց է Գորիսի խոսվածքներում հազվադեպ կիրարկվող *ջիջիմ-ջիջիմ տօնն*⁴⁷ լ-ը «ջախջախվել»: Եթե փոխառյալ արմատով նշված կազմություններն ունեն գրական համապատասխան և համարժեք եզրեր, ապա բարբառային տարբերակները իմաստային և գործառական առումով հնարավոր չէ փոխարինել գրական հարադրություններով, ընդ որում՝ բանաստղը կգրկվի աշուղական երգարվեստին բնորոշ բնականությունից ու ժողովրդայնությունից: Նման իմաստային-գործառական առանձնահատկություն են նաև փոխառյալ արմատներից հարադրված կրկնավոր բարդությունները, օր.՝ *ըռանգ-ըռանգ((ը)ռնգ*՝ պրս. rang, թրք. renk, նաև՝ *ռնգ*՝ *ռնգ*՝ պրս.rāngarāng, թրք. rengāreng)⁴⁸ «երփներանգ, խայտաբղետ»՝ «խաղեր-խաղեր *ըռանգ-ռանգ* անսեր մարթին սեր կպիրեն» (ԼԿ, էջ 90), *ջուռա-ջուռա* «թրք. cür»⁴⁹ «տեսակ-տեսակ»՝ «Էս խաղերը *ջուռա-ջուռա* ծաղիկների սուրփ ծոցանա» (ԼԿ, էջ 90), *թօզ-թօզ*՝ (պրս.taza)⁴⁹ «նոր-նոր»՝ «Շոխկոտ սրտիս արեվ ա, *թյազա-թյազա* խաղեր ա» (Հ, էջ 69): Իբրև այդպիսին՝ անվանական կրկնավոր բարդություններից հետաքրքրական է *չան-չան*-ը «կույտ-կույտ», որը, կարծում ենք, հեղինակային նորաբանություն է՝ երևույթի նմանությամբ կազմված, քանի որ *չան* բառը «լայն բերանով տակառ»⁵⁰ իմաստով հանդիպում ենք Սյունիք-Արցախ բարբառային գոտում՝ «Աշուղ Աշոտ նրա ճամփին թյա վեր *չան-չան* թոխպ չպատի» (ԼԿ, էջ 99): Բարբառային ծագմամբ հեղինակային մեկ այլ նորակազմություն է «*լօկ-սօլօկ տօն*» (տառադարձությունը մերն է՝ Ս.Ս.)՝ «Ըրագիս վեր փախչում ես, *ալակ-սալակ* եմ տյառնում» (ԼԿ, էջ 99): *Սալակ* բառը Գորիսի և Ղարաբաղի խոսվածքներում նշա-

⁴⁶ Ա. Յու.Սարգսյան, նշվ. աշխ., էջ 126:

⁴⁷ Նույն տեղում, նշվ. աշխ., էջ 167:

⁴⁸ Նույն տեղում, էջ 648:

⁴⁹ Նույն տեղում, էջ 182:

⁵⁰ Հ. Աճառյան, Հայերեն գաղափարական բառարան, էջ 875:

նակում է «կեղևից գործված տափակ աման»։ կարծում ենք, այս պարագայում համաբանությամբ և փոխաբերաբար կազմված հարադրությունը ունի «նիհարել, մաշվել» իմաստը։ Ինչպես և փոխառյալ *ռոնգ*⁵¹ բառի համաբանությամբ կազմվել է *խանգ-ռանգ* հարադրությունը՝ «Խառնվեց *խանգ-ռանգին*, խոր ծյորի զանգ գրանգին» (ԼԿ, էջ 173)։ Բանաստեղծից նկատելի է, որ հեղինակային նորակազմության ստեղծումը պայմանավորված է հանգիտության պահանջով։ Մեկ այլ տաղում («Նանի-նանի» (ԼԿ, էջ 172-173)) իմաստային նոր դրսևորում է ստացել *թաղբանդ* միջնորդավորված փոխառությունը, որը Ղարաբաղի և Գորիսի խոսվածքներում ունի *թաղբոնդ* (պրս. tagbend)⁵² տարբերակը՝ «կամարաձև կառուցված՝ ծածկված շինություն» իմաստով։ Նույնը նշանակում է նաև *թաղկապ*-ը։ Նկատելի է, որ երկու բառաձևերի հիմքում ընկած է *թաղ* (թրք. tak «կամար») արմատը։ Տորք Դալայանի բանավոր հաղորդմամբ՝ *թաղբանդ* բառաձևը թուրքերենում օրինաչափորեն դարձել է *թալբանդ*, որից էլ, հավանական է, յ-ի սղման տարբերակն է նաև անցել վերոնշյալ խոսվածքներին։ Գուսան Աշոտի հիշյալ տաղում հանդիպում ենք հենց *թալբանդ* ձևը՝ «Մերը սերավ լավ կապրի, մըն նոր *թալբանդ* կկապի» (ԼԿ, էջ 173)։ Բովանդակության պլանում *թալբանդ կապել* հարադրության մեջ, փոխաբերաբար կիրառվելով, համապատասխանում է «պայմանավորվածություն, պայման» իմաստին։ Քննվող տաղերում հետաքրքրական է նաև *ջան* (պրս. gān (հոգի) թրք. can)⁵³ փոխառյալ բառի իմաստային տարբեր կիրառությունները⁵³։ «մարմին»՝ «Ա՛յ պելակին, մըն ճար ըրա, ջանս էրեց փոթոթեց» (Պելակին), «կյանք»՝ «*Ջանիդ* մատաղ, ես աշըղ եմ, ինձ սիրի» (ԳՄ, էջ 134), «իբրև փաղաքշական բառ»՝ «*Ջան-ջիգյարով* դարիբներին տոն կկանչի» (ԼԿ, էջ 90), Գորիսի և Ղարաբաղի խոսվածքներում նաև՝ «անձնավորություն»՝ «Ըշխարքավ մին չավ եմ ըրալ, լավ *ջան* ա» (ՄԿ, էջ 100), «Ա՛յ պելակին, գուդում ես թա աման մըն տեղ լավ *ջան* կա՞» (Պելակին)։

Գուսան Աշոտը չի խուսափել գործածել է նաև ժխտման արտահայտման խոսակցական ձևեր, որոնք նշված խոսվածքներում արտահայտվել են բային հետադաս ժխտական բառ-մասնիկներով,

⁵¹Տե՛ս Ս. Յու. Սարգսյան, նշվ. աշխ., էջ 186։

⁵²Նույն տեղում, էջ 643։

⁵³Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. 5, Ե., 2008, էջ 155։

բացառությամբ ըղձականի և անցյալ կատարյալի, երբ չ-ն նախադաս է, այսպես՝ «Վեր տեսնում չեմ, սերտս տրկ-տիեր ա անում» (ՄԿ, էջ 114), «Մերս ծով ա, էս ձորում տղվարիլ չի» (ԼԿ, էջ 49), «Իշկի կյամ չի, էս խե՞ս հենց ինձ խանչում ա» (ԳՍ, էջ 134), բայց՝ «Յար, չքինաս էս թաղան, սիրտս քար չի՝ տիմանամ» (ԼԿ, էջ 105), «Խոսուցրի, միալ չրավ, մոզած էր, հինչան ա՞, Տեսնաս հուվա՞ ցորտ խոսք ասալ, ունքումեչը պաց չքրավ» (Պելակին) և այլն։ Ոչ ժխտականով գործածված են ինչպես անհնչյունափոխ, այնպես և բարբառային տարբերակով օրինակներ՝ «Չիմ ճարալ են, մընը կա ոչ դառումը» (ԳՍ, էջ 134), «Բա վեր կյա ոչ, թայթուշի մոտ հո՞նց կանեմ» (ԳՍ, էջ 134), «Հռանանք վրեչ մըրեր նշխարար էս ծորան» (ԼԿ, էջ 50) և այլն։ Կիրառել է Գորիսի խոսվածքներին հատուկ արգելական եղանակի երկու կազմություն. երբ մի արգելականը հաջորդում է անորոշ դերբային, օր.՝ «Ամաչիլ մի մեր էս ազատ դարումը» (ԳՍ, էջ 134), մյուս դեպքում՝ «եզակի թվում անորոշի լ-ն դրափոխությամբ անցել է արգելականին, իսկ վերջինիս մ-ն՝ նրա տեղը»⁵⁴, օր.՝ «Խոռվումիլ, խուռուխեթը լավ պան չի» (Ծ, էջ 202) և այլն։

Ամփոփելով նշենք, որ հոդվածում քննված բարբառային հասկացությունները, նպաստելով գուսանական խոսքի ոճավորմանը, «...տաղաչափական բնույթի խնդիրների լուծմանը...»⁵⁵, ստեղծում են միջավայրի ու ժամանակաշրջանի ընդհանրական կոլորիտ, ինչպես և ունեն քնարական կերպարներին անհատականացնելու նպատակային կիրառումներ։ Տաղերի՝ բարբառային այդօրինակ իրողությունները, լինելով կենդանի բարբառային միավորների անփոխարինելի և բնորոշ տարրեր, ոչ միայն խոսքին բնականություն և պատկերավորություն են տալիս, այլև համարվելով լեզվական փոխներթափանցումների արգասիք՝ բացահայտում են տվյալ ժողովրդի լեզվամտածողությունն ընդհանրապես։

Համառոտագրություններ

ԳՍ-Գուսան Աշոտ, Գուսանի սերը, Ե., 1955, 127 էջ։ Հ-Աշուղ Աշոտ, Հավերժություն, Ե., 2010, 192 էջ։ Ծ-Գուսան Աշոտ, Ծովասողիկս, Ե., 1989, 264 էջ։ ԼԿ- Գուսան Աշոտ, Լեռները կանչում են, Ե., 1988, 184 էջ։ ՄԿ-Գուսան Աշոտ, Միրո կրակներ, Ե., 1971, 131 էջ։

⁵⁴ Ա. Մարգարյան, նշվ. աշխ., 1975, էջ 213։

⁵⁵ Մ. Մելքոնյան, նշվ. աշխ., էջ 131։

С. С. Манучарян- Исследования диалектного материала в стихах Гусана Ашота. В статье рассматривали диалектную сущность языкового материала стихи Гусана Ашота. Достойно внимания языковые факты, которые характерны лексике диалектного единицы Сюник-Арцаха. В основном такие реали образовали диалектное лексическое наложение данного говора являясь исконным и заимствованным словам. Они интересны как на происхождение, так и для использования смыслового разного употребления.

S. S. Manucharyan -The study of the dialectical material of the verses by GussanAshot. The article refers to the linguistic material of some verses of a dialectical nature by GussanAshot. The linguistic facts being discussed are typical of the glossaries of the dialectical units of Syunik and Artsakh. Generally, such facts make up the dialectical layer of the given manner of speech though being native Armenian and borrowed word units. They are interesting not only from the point of their origin but from the various applications of their meaning as well.